Төрүччүнү үөрэтии- иитии биир ньымата

Учитель начальных классов Болтогинской средней общеобразовательной школы им. Н.Д.Субурусского Седалищева В.Н.

Силиһэ суох мас үүммэтин курдук төрдө ууһа суох киһи суох. Хас биирдии кыра да омук сайдар үүнэр кэскилэ сүтэн-оһон хаалбата, кини ыччата сүүһүнэн сыллар усталарыгар мунньуллубут, көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн иһэр өбүгэлэрбит үгэстэрин, сиэрдэрин-туомнарын, олорон ааспыт олохторун үөрэтииттэн уонна тутуһууттан тутулуктаах. Ол инниттэн оҕо тэрилтэлэрэ төрдү-ууһу үөрэтэн, сахалыы үгэһи тутуһуннаран, оҕону сахалыы иитэр уонна сайыннарар аналлаах үлэлииллэрэ олох ирдэбилэбуолла. Чинчийии үлэ ыытыллыбыт **төрүөтэ**:

- Бэйэ төрдүн-ууһун үөрэтии урукку өттүгэр ситэ барбатаҕа.
- Удьуор үтүө үгэстэрин чинчийии.
- Үтүө үгэһи үөрэтэн, онтон олохсутан, оҕону иитэргэ ньыма быһыытынан туһаныы.

Үлэ сыала:

Оҕо төрүччүтүгэр тирэҕирэн, норуот үтүө үгэстэрин тутуһуннаран, дьоҕурун сайыннарыы.

Үлэ соруктара:

1. Төрдү-ууһу, төрүччүнү үөрэтии.
2. Норуот үтүө үгэстэрин оҕону иитиигэ туһаныы.
3. Араас куруһуок, дьаһал нөҥүө оҕо дьоҕурун сайыннарыы.

Сабаҕалааһын: төрүччүтүн үөрэтэн, удьуоруттан бэриллибит дьоҕурун сайыннардахпытына, оҕо идэтин таларыгар, олоххо оннун буларыгар олук ууруоҕа.

Сонуна: Оҕону хайысхалаан иитиигэ төрүччүнү үөрэтэн, өбүгэбит үтүө үгэһин ньыма быһыытынан туһаныы.

Төрдү-ууһу үөрэтии ааспыт олоҕу билэргэ, билиҥҥини сыаналыырга, инникини өтө көрөн, онно холоон дьаһанарга суолталаах. Төрдү-ууһу, удьуору үөрэтии сурукка киирбитэ олус аҕыйах. Россияҕа даҕаны, Саха сиригэр даҕаны нэһилиэннньэ хас биирдии киһитин удьуоруттан саҕалаан чинчийии, кэтээн көрүү ыытыллыбат, оннук ситим суох даҕаны.

Оттон өбүгэбит удьуорун күүһүн, удьуор ситимин, хаанын харах харатын курдук харыстыыра. Ыал буолар эдэр дьон кимтэн кииннээхтэрин, хантан хааннаахтарын, удьуордарын-сыдьааннарын, урууларын- хааннарын букатын ыраахха дылы диринҥник

түөһэн ааҕаллара, ырыталлара, сураһаллара. “Кимтэн кииннээххин, хантан хааннаахххын?” диэн өбүгэ саҕаттан үгэс буолбут ыйытыы баар. Удьуор сыдьаанын тоҕус үйэҕэ дылы ирдээн - тордоон ааҕа сатыыра. Удьуордаан туран сүрэхтээх, үлэһит дьон, удьуордаан туран үтүө өйдөөх- санаалаах дьон, удьуор уус, удьуор күүстээх, удьуор ырыаһыт, чөллөөх удьуор диэн өйдөбүллэр соторутааҕыга дылы тыыннаах этилэр.Удьуордарыгар ханна, хаһан улуу, үтүө, биллиилээх дьон үөскүү сылдьыбыттарын, туох - ханнык идэлээхтэрин, дьарыктаахтарын эҥин барытын ааҕаллара, ырыҥалыыллара. [1, с.46]

Оҕоҕо бэйэ төрдүн-уйһун, норуот былыргы олоҕун, историятын үөрэтии, чинчийии, онуоха түмүктэри оҥоруу кини тулалыыр эйгэни билэригэр, бэйэтин киһи быһыытынан сыана быһарыгар, чөл куттаах, тирэхтээх буоларыгар олук уурар. Оттон иитэр үлэ ситимнээх буолар.

Болтоҥо оскуолатын иитэр үлэтин хайысхата 2000 сылтан саҕалаан күн бүгүҥҥэ диэри «Аныгы алаас оҕото» программаҕа тирэҕирэн үлэлиир. Экспериментальнай үлэ республиканскай статустаах. Программа автора оскуолабыт директора Российскай Федерация норуотун үөрэҕириитин туйгуна, Саха Республикатын норуотун үөрэҕириитин үтүөлээх үлэһитэ Егоров Захар Егорович иилээн- саҕалаан тэрийэр. Иитэр үлэбит систематa 9 хайысхаҕа тирэҕирэр. Тоҕус сыыппара сахаҕа толору сайдыылаах киһи буолуутун бэлиэтэ. Ол курдук оҕо сиэр-майгы, эт-хаан, өй-санаа, кэрэ эйгэҕэ, төрөөбүт нэһилиэгин баай историятын, айылҕалыын алтыһыыга, сатабылга, хаһаайын буоларга, дьиэ кэргэҥҥэ иитиллиигэ тустаах программа ылынан, сыал –сорук туруорунан эксперимент айар бөлөҕүн, кылаас салайааччыларын, нэһилиэк тэрилтэрэлэрин, общественноһы кытары биириҥэ түмсэн үлэлиибит.

Төрдү-уйһу, аймаҕы билии хайдах туруктааҕын быһааараары алын сүһүөххэ үөрэппит 11 уонна 7кылаас, билигин үөрэтэр 3 кылааһым оҕолоругар чинчийии ыыттым. Төрөппүт төрдүн-уйһун төһө ыраахха диэри билэрин быһааараары ыйытык ыыттым.

1. Аҕаҥ, ийэҥ өттүнэн төрөппүттэрин хаһыс көлүөнэҕэ диэри билэҕиҥ?

1 көлүөнэ- аҕа, ийэ; 2 көлүөнэ- эһэ, эбэ; 3 көлүөнэ- хос эһэ, эбэ; 4 көлүөнэ-хос-хос эһэ...

Ыйытыллыбыт 26 оҕоттон : 3 көлүөнэҕэ диэри билэр оҕо ахсаана- 26 оҕо (100%),

4 көлүөнэҕэ диэри билэр оҕо ахсаана- 7 оҕо (30,9%),5 көлүөнэҕэ диэри билэр оҕо ахсаана- 2 оҕо (7,8%), 6 көлүөнэҕэ диэри билэр оҕо ахсаана- 1 оҕо (3,9%), 9 көлүөнэҕэ диэри билэр оҕо ахсаана- 1 оҕо (3,9%) билэр. Бу ыйытык түмүгүнэн ыйытыллыбыт 26 оҕоттон 100% хос-хос эһэлэрин, эбэлэрин, 7,8% хос-хос-хос эһэлэрин, 7,8% төрдүлэрин дириҥник билэллэрэ көстөр. Бу сэмэй да буоллар сыаллаах- соруктаах үлэ барбыта көстөр.

2.Аймах үтүө үгэһин үөрэттэххэ, ырыттахха бу аймах туох төрүт дьарыктааҕа, сүрүн

идэлээҕэ быһаарыллар.Аймах кырдьаҕас дьоно, саастаах өттө үтүө үгэһин, төрүт дьарыгын оҕотугар, ыччатыгар иҥэрэргэ, олоҕун сүрүн тосхоло оҥорорго дьулуһар.Киһи дьоло идэтин төһо таба таларытан улахан тутулуктаах. Оттон идэни сөпкө талыыга дьоҕуру сайыннарыы улахан көмөлөөх буолуон сөп дии саныыбын. Төрдү-ууһу, удьуору үөрэтэн көрдөххө, үгэс көлүөнэттэн көлүөнэҕэ утумнаан барыыта баар. Ону удьуордааһын дииллэрэ. Ол аата удьуордааһын диэн дьоҕур хаанынан бэриллиитин ааттыыллар эбит. Биир аймахха бэриллибит үгэс олохсуйуута эмиэ бэлиэтэнэр: удьуор уус, удьуор күүстээх, үлэһит, ырыаһыт, үҥкүүһүт, иистэнньэҥ дьоҕурдаах дьоннор бааллар эбит. Холобур биһиги Болтоҥобутугар удьуор чөл өйдөөх –санаалаах Игнатьевтар, удьуор ырыаһыттар- Жирковтар, удьуор уустар- Егоровтар...

Хас биирдии оҕо удьуоруттан бэриллибит дьоҕурдаах. Дьоҕур көлүөнэттэн көлүөнэҕэ удьуорунан бэриллиитин үөрэтээри төрүччүнү оҥорууга араас өҥнөрү туһанныбыт: кыһыл өҥ- точнай наука, халлаан күөх- гуманитарнай наукалар, от күөх- эт-хаан өттүнэн сайдыылаах, арангас- култуура, искусство

Төрүччүлэри түмэн ырытыы түмүгэ манныгы көрдөрөр:

	3 кылаас	7 кылаас	11кылаас
Точнай наука	50%	25%	45.2%
Тыл өттүгнэн	50%	41,6%	53,8%
Эт-хаан өттунэн	50%	50%	53,8%
Култуура, искусство	**66,6%**	**83,3%**	**84,6%**

Бу чинчийии түмугүнэн өбүгэлэрэ көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн иһэр дьоҕурдара бу оҕолорбутун култуура, искусство өттүнэн күүскэ сайыннарыахпытын сөбүн көрдөрөр. Дьоҕуру уһугуннарыы, сайыннарыы учуутал, иитээччи эбээһинэһэ буолар дии саныыбыт.

Онон удьуорунан бэриллибити сылыктаан, кэтээн көрөн билэн, оҕо интэриэһин учуоттаан туран оҕолор ис кыахтарын арыйар сыаллаах 2005-2006 үөрэх дьылыгар 3 кылаас уолаттарыгар (билигин 11 кылаас) “Дьөһөгөй оҕолоро”,(кэлин кыргыттара холбоспуттара) ”2007-2008 үөэх дьылыгар 4 кылаас оҕолоругар (билигин 7 кылаас) “Сайылык оҕолоро”, 2011-2012 үөрэх дьылыгар 1 кылаас оҕолоругар (билигин 3 кылаас) “Кыымчаан” фольклорнай бөлөхтөрү тэрийэн, норуот ырыатыгар, чабырҕахха, үҕэ ааҕыытыгар, остуоруйаны оонньоон көрдөрүүгэ дьарыктаммыттара. Бу оҕолорбун дьарыктыырбар Х.Н.Сидорова, Р.Е.Игнатьева, М.И. Монастырева салайааччы быһыытынан элбэххэ уһуйбуттара.Төрүттэриттэн удьуордаабыт дьоҕурдарын сайыннаран, ис кыахтара арыллан үөрэппит оҕолорум ситиһиилэрэ элбэх:

“Кыымчаан” фольклорнай бөлөх(3 кылаас):

- улуустааҕы “Саһарҕа саас сулустара” конкурс ырыаҕа 1 степеннээх лауреат
- улуустааҕы “Саһарҕа саас сулустара” конкурска “Мөккүөр” остуоруйанан дипломант
- улуустааҕы “Полярная звезда” конкурска остуоруйанан 1 степеннээх лауреат
- улуустааҕы “Утум ситимэ быстыбат” конкурска чабырҕаҕынан дипломант
- А.Местникова улуустааҕы “Хотугу сулус” конкурска ырыанан дипломант
- Ж.Максимов улуустааҕы “Уолан ааҕыыларыгар” дипломант

“Сайылык оҕолоро” фольклорнай бөлөх(7кылаас):

- улуустааҕы Н.Макарова ырыаларын толорууга “Лучший ансамбль” аат хаһаайыттара
- улуустааҕы “Саһарҕа саас сулустара” конкурс ырыаҕа 1 степеннээх дипломант
- улуустааҕы “Саһарҕа саас сулустара” конкурс чабырҕаҕынан 1 степеннээх лауреат
- илин энэр улуустарга чабырҕах конкурсугар Гран-при
- улуустааҕы “Кут-сүр”фольклорнай фестивальга дипломант
- 5-с «Дети Азии» норуоттар икки ардыларынаа5ы спортивнай курэх культурнай программатыгар кыттыылаахтара
- Улуустааҕы 1 “Муус мааска”театральнай конкурска дипломант
- С.Монастырев улууска, республикаҕа ырыаҕа хас да төгүллээх дипломант, лауреат
- А.Седалищева улууска, республикаҕа ырыаҕа хас да төгүллээх дипломант, лауреат
- А.Седалищева региональнай ырыа конкурсугар лауреат
- Г.Монастырев үгэ ааҕыытыгар улуус лауреата
- С.Монастырев үгэ ааҕыытыгар улуус лауреата
- П.Егоров үгэ ааҕыытыгар улуус дипломана

“Дьөһөгөй оҕолоро” фольклорнай бөлөх(11кылаас):

- «Саһарҕа саас сулустара» ырыа, уцкуу улуснай конкурска дипломаннар.
- «Эҕэрдэ, Сандал саас» республиканскай фольклорнай фестивальга дипломаннар.
- «Хотугу сулус» улуустааҕы конкурска лауреаттар.
- «Хотугу сулус» республиканскай телевизионнай конкурс лауреаттара
- 3-с, 5-с норуоттар икки ардыларынааҕы «Я пою на земле Олонхо» фестиваль кыттыылаах-тара.
- 2007с улуус «Бастыҥ фольклорнай бөлөҕө».
- Республиканскай этническэй искусство «Олонхо этно » фестиваль кыттыылаахтара.
- 3-с, 5-с «Дети Азии» норуоттар икки ардыларынааҕы спортивнай курэх культурнай программатыгар кыттыылаахтара.

• илин энэр улуустарга чабырҕах конкурсугар кыргыттар бөлөхтөрө-дипломант, уолаттар бөлөхтөрө-дипломант

Мантан көрдөххө, оҕолор төрүччүлэрин үөрэтэн, иитии биир ньыматын быһыытынан таба туһанан, сөпкө хайысхалаан көлүөнэттэн көлүөнэҕэ бэриллэн иһиэхтээх үтүө үгэһи салҕыырга оҕолорбутугар кыах биэрдибит уонна үүнэр сүһүөх ыччаттарбытыгар өбүгэбит үтүөкэн үгэстэрин үйэтитэллэригэр олук буолуо диэн эрэнэбит. Оҕо олоххо оннун буларыгар тирэх буолуо.

Туһаныллыбыт литература:

1. Андросова Т. И., Егоров Н. И. Мандар Уус – Дьокуускай: Бичик, 2007. – 192с.
2. Волков Г. Н. Этнопедагогика. – Чебоксары, 1974. – 376 с.
3. Волков Г. Н. Педагогика жизни. – Чебоксары, 1983. – 334 с.
4. Неустроев Б. В. Ойуу тыла. Айыы тыла / Мандар Уус. – Дьокуускай: Бичик, 2004. – 208 с.
5. Орлова А. П. Народные традиции и современные проблемы воспитания // Советская педагогика. – 1989. – №7. – С.16.
6. Попов Г. В. Хантан хааннаахпытый? – Дьокуускай, 1994.
7. Попова Г. С.- Санаайа. Киһитийии сэһэнэ – Дьокуускай: Бичик, 2006. –192 с.
8. Портнягин И. С. Кут-сюр как форма обучения и подготовки будущих учителей по национальной культуре. – Якутск, 1995.
9. Портнягин И. С. Этнопедагогика кут-сүр. – М., 1999. – 184 с.
10. Чехордуна Е. П. Педагогическое и этнокультурное взаимодействие микросоциумов якутского тёлбэ (села) в воспитании и развитии детей. – Якутск: Бичик, 200. – 87с.
11. Чехордуна Е. П. Ыал үтүө үгэһин удьуордааһын. – Дьокуускай: Офсет, 2006. – 216с.